

400-OSIOMS VILNIAUS UNIVERSITETO ĮKŪRIMO METINĖMS

V. DRĖMA

ESTETINĖS MINTIES RAIDĄ LIETUVOJE 1770—1832 m.*

4. „Grožis yra esminis *meninės kūrybos tikslas*“. „Meninė kūryba turi tikslą suteikti žmonėms malonumo <...>, o jos pačios tikslas bei pagrindinis dėsnis yra grožis, kadangi paprastai ir sveikai suformuoto žmogaus protui visuomet mielą išpūdį daro tik tikras grožis <...>. Meninė kūryba tobulina ir vysto protą, taurina širdį, skatina aukštomis mintims, vertoms laisvo žmogaus“. „Kūrėjas kuria naują jausmų ir vaizdinių tvarką, lyg naują pasaulį. Viskas jame privalo užkerėti mus malonumo ir grožio žavesiu, viskas privalo mus džiuginti, suteikti medžiagos mūsų dvasios refleksijoms, o širdžiai — emocinių pergyvenimų“. „Vienintelis genijaus meninės kūrybos tikslas — patikti“.

Meninės kūrybos tikslas, pasak E. Slovackio, išplaukia iš žmogaus įgimtų ir niekad nesibaigiančių troškimų pasotinti pojūčių ir dvasios poreikius, nuo kurių priklauso žmogaus būtis arba malonumų siekimas, kuriais grindžiama jo laimė. Prie įgimtų žmogui dvasinių troškimų yra ir grožio alkis, nepasotinamas noras pajusti vis naujas jo apraiškas. Daugelių žmogaus poreikių suvokti meninę kūrybą, dailės kūrinių E. Slovackis remia ne tik žmogaus psichologinėmis savybėmis, bet ir jo fiziologija. Labai dažnai argumentuoja šitaip: „to reikalauja žmogaus ausis“, „tai nepakenčiama žmogaus akiai“, „išplaukia iš žmogaus pojūčių prigimties“, „tai įgimta žmogui“ ir panašiai. Tokių vaidmenį vaidina ir psichologija paremti argumentai. Estetinių apraiškų specifika, analizė, ištakos, sudėtingi elementai, jų tarpusavio sąveika — viskas pagrįsta žmogaus psichikos mechanizmu. „Žmogaus sielos prigimties reikalavimai“, „gilus žmogaus širdies mokslas“ — lemiamas jo samprotavimų argumentas. Daugeļu atvejų ši argumentacija dalykiška, aiški, kartais ir gili, bet ne visuomet nuosekli. Tiesa, jis to psichikos mechanizmo neatskleidžia. Rašo tiesiog, kad „spręsti šio klausimo nesimame“.

Kūrybą skatina ir visumeninis bendravimas, reikalas su kuo kitu pasidalinti savo džiaugsmais arba vargais. „Meninė kūryba dažniausiai,—

* Pabaiga. Pradžia 1977, Nr. 2(20).

ne, beveik visuomet turi vaizduoti žmones ir liesti žmonių reikalus". Kitur vėl užsimena, kad pagrindinį vaidmenį dailės kūryboje vaidina utilitarusis arba funkcionalusis pradai, o estetiški tik tarnauja jam, suteikia patrauklumo, sušvelnina utilitariškumą. „Rašyti iškalbingai, įtikinamai — vadinasi, rašyti, įaudinant širdį ir teikiant malonumą ausiai". Utilitarioji paskirtis, skirtingos buitinės funkcijos, pasirinktas turinys lemia meninių išraiškos priemonių įvairumą.

„Specifinis meninės kūrybos uždavinys: patikti, žavėti, įaudinti („mokyti“)"

Meninę kūrybą E. Slovackis skirsto į dvi sritis: 1) „dailieji mokslai" — poezija ir retorika ir 2) „dailieji menai" — tapyba, skulptūra, piešimas, grafika, architektūra. Dailieji menai arba vaizduojamoji dailė kuria natūralių daiktų, spalvų, formų, figūrų vaizdus, kuriuos pagauna akimi vienu pasirinktu momentu ir tam tikroje erdvėje. Kiekviena dailės šaka vartoja skirtingas priemones, medžiagas, formas. „Meninė kūryba reikalauja didelio ir išstvermingo darbo". „Tauriai paprastas stilius, kuris atrodo didžiai lengvas, beje, sunkiausiai išugdomas". Jokiam kūrinyje neturi būti jaučiamas prakaito kvapas. Aukščiausias meniškumas — kada to meniškumo nesijaučia.

5. Pagrindinė meninės kūrybos problema — *tikrovės vaizdavimas*. „Gamta yra kūrėjo materija, pavyzdys ir mokytoja." „Kiekvienas dailės kūrinys yra ne kas kita, kaip tik materija, kurioje kūrėjo dvasia išrėžė savo veiklos pėdsakus, nesvarbu, ar ši materija yra pojūčiams prieinama, ar intelektualiai <...> Ji gali būti paimta tik iš gamtos, nes netgi didžiausias genijus su lakiausia vaizduote nesugebėtų išgalvoti kitokios dalykų tvarkos, kokia yra gamtos tvarka." „Kūryboje nieko negalima atrasti tokio, kas kuriuo nors būdu nesiremtų gamta." „Gamta yra pirmoji ir patikimiausia mokytoja meninėje kūryboje. Ji yra gero skonio šaltinis ir principas, ją privalo remti savo teiginius meninė kritika."

Vienas reikšmingiausių ir progresyviausių dalykų E. Slovackio estetikoje yra tikrovės apimties meninėje kūryboje apibrėžimas.

„Gamta gali būti įvairiai suprantama <...> Analizuojant tikrovę, kaip meninės kūrybos turinį <...> galima būtų jai priskirti:

a) realiai egzistuojantį pasaulį, kurio dalimi esame ir mes patys. Visą fizinį pasaulį su savo neišvengiamomis priežastimis ir pasekmėmis, kurių pakeisti jokių būdu nepajėgiame, bet kuris, nuolat veikdamas mūsų išpūdžius, įvairiai modifikuoja mūsų buitį. Jai priklauso žmogus su visomis kūno ir *sielos galiomis, su visomis savo aistromis ir polinkiais*, kurių svarbiausi šiuo atžvilgiu yra pažinimas ir mokslas.

b) gamtą sudaro ir tai, kas buvo — visi praeities įvykiai, didieji ir garsūs vardai, kuriuos mums paliko mitologiniai padavimai, ilgų šimtmečių istorija ir neišmatuojamas praeities pasaulis.

c) *čia telpa ir visas išgalvotų būtybių pasaulis, kurį sukūrė žmogaus vaizduotė: daugybė vaizdinių, visuotinių išminties tiesų, kurias genijaus protas įkūnijo pojūčiams prieinama forma.*

Tokia gamta! Iš čia matome, koks ji yra gausus ir neišsenkamas šaltinis dailei.

Tačiau gamta nėra vienoda grožio atžvilgiu. Ne viskas gamtoje gražu, nors viskas tobula. Pavieniai reiškiniai joje, bet ne gamtos visuma yra negražūs ar tiesiog šlykštūs. E. Slovackis pripažįsta dvejopą gamtą: paprastą ir idealią. „Paprasta gamta ir ideali gali būti kaip du kraštutiniai, tarp kurių yra nesuskaitomas taškų kiekis, o dailės kūriniai artėja kartais prie vienos ribos, kartais prie kitos. Kūrinio grožis gali būti ir vienodai nutolęs nuo tų abiejų ribų.“ „Taigi ir gamtos daiktai turi grožio idealą, t. y. gali sužadinti mumyse idealių minčių ir vaizdinių jausmus. Šie jausmai yra pagrindas dailės idealiam grožiui suprasti.“ Suprantama, profesorius E. Slovackis rekomenduoja sekti šią idealią gamtą: „Genijus yra kaip ta derlinga žemė, kuri augina tik iš tos sėklos, kokią ji gauna iš gamtos“. Sekti gamtą — svarbiausias meninės kūrybos uždavinys. Tačiau kaip ją sekti?

Pagrindinė meninės išraiškos priemonė yra tobuliausias, pojūčiams prieinamas gamtos pavaizdavimas. „Meninė kūryba turi būti aukščiausio apčiuopiamo tobulumo, kuris yra vienintelė priemonė ir būdas tobuliausiai iliuzijai sukelti.“ „Iliuzija yra aukščiausias tobulumo laipsnis, kurio siekia meninė kūryba.“ Iliuzija privalo būti absoliuti, maksimaliai sugestyvi, artimiausia gamtos sukeltam išpūdžiui. „Meninė kūryba privalo visais bruožais atitikti tiesą ir gamtą.“ „Kūrėjas paiso ne tikrosios tiesos, tik panašumo į tiesą. Nevaizduoja daiktų tokių, kokie jie yra, bet tokius, kokie jie galėtų būti.“ Kūrėjas seka gamtą, bet nekopijuoja jos, tik duoda apytikrį jos vaizdą. Ne dailininko uždavinys kopijuoti gamtą, konkuruoti su ja. Niekados jis nesugebės taip panašiai, tiksliai atvaizduoti visa, kaip kad yra gamtoje. „Jos didybės ir grožio vieningumo suvokimas pranoksta mūsų suvokimo galimybes“. Kūrėjas savo darbuose seka ne pavienes gamtos detales, nekopijuoja jų, bet atskleidžia gamtos dėsningumą grožį, jos visumos, vieningumo, darnos, tikslingumo, harmonijos grožį. „Dažnai portretas su didžiausiu kruopštumu perteikia visas veido raukšleles, tačiau neišgauna panašumo, nes nesugeba visumai suteikti tos išraiškos, kurią veide įrėžia sielos veikla <...> Išėina portretas, kuris dėl per didelio tikslumo yra netikras“. Sekti — tai vaizduoti, kad atvaizdas primintų daiktą savo visuma, charakteriu, bet ne atskiro mis detalėmis. Dailininkas turi teisę parodyti jį gražesni, suteikti emocinio atspalvio jam, paryškinti jo išpūdingumą. Žmogaus kūrybinis pajėgumas yra didesnis negu gamtos. Jis peržengia gamtos ribas, pojūčių pasaulio ribą. Kūrėjas savo vaizduotėje kuria idealų pasaulį, kuriam suteikia medžiaginio pasaulio formas. „Dailės kūriniai yra pagražintas gamtos kūrinų sekimas“. „Meninė kūryba kuria tobulesnius paveikslus už gamtos reiškinius, kuria idealius atvaizdus“. Taikydamas idealaus grožio kriterijų, E. Slovackis pervertina visas gamtos grožybes. Tapytojai visuomet pagražina gamtą arba kiek sustiprina išraišką, pagilina ją intuityviai, atskleidžia jos grožio paslaptis. Dailės kūrinyje reiškiami ne ab-

soliuti tiesa, tik reliatyvi, ne tikra tiesa, tik jos iliuzija. „Specifinė poezijos privilegija yra viską pagražinti, padidinti arba sumažinti“. „Gamta niekur neteikia dailei gatavų pavyzdžių, juos kuria pati vaizduotė“. (Cituojama pagal Delilį.)

„Kiekvienas sekimas yra malonus <...>“ „Sekimas, jeigu jis yra tobulas, gali pats savaime, neatsižvelgdamas į jokias kitas aplinkybes, sudaryti malonumą“. Atseit, gražu dailės kūrinyje yra tai, kas vaizduojama, bet kartais dar gražiau — kaip vaizduojama. Meninė forma kūrinyje yra svarbiau negu jos turinys.

„Poetui leidžiama pakilti savo fantazijoje, leidžiama jam pasirinkti vaizdus, keisti juos, performuoti bei įvairiai išdėlioti, bet nevalia prievartauti gamtos dėsnių, kurie yra kartu ir proto dėsniai. Jų ribos yra nustatytos, ir kas peržengia jas — suklysta. Užuoť kūręs naują pasaulį, patenka į chaosą“. „Taigi meninės kūrybos taisyklės nėra laisvai pasirenkamos, jos nepriklauso nuo žmonių skonio, bet kyla iš gamtos dėsnių ir kaip gamta yra amžinos ir nekintamos“.

6. Vadovaujantį vaidmenį žmogaus kūrybiniame mechanizme vaidina *protas*, išmintis, samprotavimai, sąmoningumas, kritika — visos intelektualinio pažinimo ir racionalaus sprendimo jėgos. Visų pirma protas teikia medžiagą meninei kūrybai. „Protas įsigilindamas ir analizuo-damas pastebi tarp daiktų santykius, atskleidžia panašumus arba skirtumus: įgyja tikslų žinių“. „Tikslus dalyko pažinimas <...> yra daugelio malonių dvasinių pergyvenimų šaltinis“. „Mūsų siela kaskart patiria malonumą, kai praplečia savo pažinimą, kaskart patiria nemalonumą, kada kurios nors kliūtys sulaiko šį jos veržlumą“.

Protas atskleidžia grožio reiškinius: „Skonis veikia kartu su protu <...> Išminties patarimai nurodys grožio šaltinį ir tvarkos dėsnius“ (pagal Delilį). „Protu analizuodami mokslo bei dailės kūrinius, imame suprasti, kurios jų savybės yra svarbiausios. Vienu akies mirksniu pastebime, kas sudaro jų grožį ar netobulumą. Tuo būdu tobulinama išmintis padeda pastebėti, ar kūrinys atitinka dailės taisykles, ar ne“. Proto jėgų veikla lemia dailės kūrinių veiksmingumą, prieinamumą, įtaigumą bei meninę kultūrą. Tiktai išugdyta proto galia užtikrina meninės kūrybos pažangą, estetinių vertybių turtingumą.

Protas yra pagrindinis estetikos mokslo svertas. Išimtinai protu vadovaujasi bet kurie meninės kūrybos teorijos mokslai, kritinė jų analizė, istorinis bei estetinis vertinimas. Jis vadovaujasi savo sukurtais, gamtą atitinkančiais dėsniais. Vadovavimasis kitų nuomonėmis bei autoritetais nustelbia dvasios savarankiškumą ir neleidžia teisingai spręsti.

Žmogaus protas yra ribotas. Jis nepajėgia atskleisti visų kūrybos paslapčių, o žmogaus vidinis jūtumas kartais mus klaidina. Čia kai kada tenka pasikliauti nepatikima intuicija. „Žmogaus protas negali būti kūrėju“, — jis nesugeba peržengti gamtos ribų, gamtos tvarkos ribų. Moks-las apie gamtos reiškinius universalius dėsningumus dažnai pagelbsti dailininko kūrybai. Tačiau jis gali būti ir žalingas, gali supančioti daili-

ninko protą ir vaizduotę, nurodydamas jam pasirinkti tik tokias, o ne kitokias išraiškos priemones.

7. *Jausmų jautrumas* — vienas esminių kūrėjo bei dailės kūrinio stebėtojo dvasios privalumų. Jis daro kūrėją pastabų, pagyvina ir pagilina jo pergyvenimus, praturtina jo vaizduotę bei protą. Žiūrovo valią jis priverčia paklusti dailininko norams. Ne visi žmonės yra vienodai emociškai jautrūs. Stiprūs jausminiai pergyvenimai vadinami aistromis.

„Aistros, panašiai kaip ir skonis, priklauso nuo vaizduotės, taigi turi tam tikro panašumo į skonį ir siejasi su juo“. Tai tos pačios priežasties pasekmės. „Žmonių aistros savo kryptimi, tikslais, jėga taikosi prie skonio prigimties ir jo atmainų. Gyvos aistros paprastai lydi skonio jautrumą“.

„Aistros — pavojingos talkininkės, kai jų nevaldo protas, bet jos yra daug stipresnės už protą, kai šis jas lydi, o jos jam tarnauja. Aistros valdo širdį ir lemia pergales. Kas sugeba jas nuraminti arba sužadinti, tas valdo minias. Tą, kuris joms paklūsta, aistros veda iš liūdesio į džiaugsmą, iš gailesčio į pyktį, iš nusiminimo į ryžtą. Jos staigios kaip audra, gąsdinančios kaip perkūno trenksmas, nesutramdomos kaip potvynio srovė, kuri griauna bet kurias užtvankas <...> Naudingiau būtų nepaisyti aistrų, atskleidžiant tiesą ir mokantis dorybių, bet kadangi jos yra žmogui įgimtos, neišvengia jų ir kūrėjai“.

Aistros lydi aukščiausią kūrybinį įkvėpimą, kūrybinę ekstazę. „Nemanykite, kad šis poetui reikalingas užsidegimas yra tik aklas ir atsitiktinis minties pakilimas, lakios vaizduotės skrydis be vadovo ir be ribų. Išmintis ir logika privalo savo vadžiomis jį tramdyti“.

Itin sunku rasti proto ir aistrų valdų ribas: kai kurios aistros privalo nusileisti protui; o kai kur protas turi vadovautis aistromis, bet, pasirodo, aistros niekad neprivalo nustelbti proto kontrolės.

8. *Vaizduotė* — meninės kūrybos lopšys, kuriame gimsta ir formuojamos visos meninės vertybės. „Proto ir išminties valdoma vaizduotė yra patikimiausias vadovas meninėje kūryboje“. Ji atgaivina atmintyje išlaikytas žinias, įsimintus vaizdus, iširėžusius įvairius emocinius pergyvenimus ir iš jų kuria naujus vaizdinius, naujus paveikslus, kokių niekad kūrėjas nėra patyręs savo pojūčiais, nuspalvina juos įvairiomis emocijomis, suteikia jiems naujos idėjinės prasmės: užbėga ateičiai į priekį, persikelia į nebūtus pasaulius, žadina naujas filosofines refleksijas, kuria savąjį grožio idealą.

„Kūrėjo vaizduotė, apžvelgdama visas prielaidų ir spėliojimų galimybes, vienas priima, kitas atmeta, dar kitokioms skiria kitos prasmės ir tada bergždžiausią dalyką padaro derlingą ir gausų <...> Vaizduotė — aktyviausia meninės kūrybos jėga, itin skatinanti skonio veiklą per asociacijas. Su nepaprastu greičiu ji perbėga ištiesą grandinę minčių bei įvaizdžių, kurie gali būti natūraliai susiję. Tuo būdu iš naujų jungčių, visų arba pavienių, kilęs išpūdis siejamas su pirmuoju įvaizdžiu, pirmąja mintimi, kurie buvo šio pakiliausio gyvenimo akstinas <...> Visos

mūsų mintys ir emocijos yra tarpusavy susijusios. Palietus vieną jų, tuojau atsiliepia kitos <...> Vaizduotė neveikia be tam tikrų dėsnių. Ji jungia paprastai tuos įvaizdžius, kurie turi tam tikro panašumo arba yra kontrastiškai priešingi, arba kuriuos sieja vienoda paskirtis, priešžastis arba pasekmė“.

„Vaizduotė nepratusi samprotauti“. Protas nėra visagalis vaizduotėje, jis tik reguliuoja skirtingus saikingumo laipsnius, kontroliuoja įtaigumą, valdo skonį. Valia ryžtasi vienokiam ar kitokiam kūrybiniam sprendimui.

Tai ir yra kūrinio sumanymo atsiradimo, meninio perprasminimo, estetinio pervertinimo mechanizmas.

„Vaizduotė gali tobulinti gilaus žmogaus širdies pažinimo mokslas ir rinktiniai dailės pavyzdžiai“.

9. *Genijai* — nepaprastus įgimtus gabumus turintieji kūrėjai — labai praplėčia ne vien kūrybos perspektyvas, bet taip pat ir estetikos mokslo ribas.

„Genijus savo nuovoka eina toliau, negu giliausias protas kritikoje. Meninės kūrybos dėsniai nepajėgūs atskleisti visų dailės paslapčių ir nubrėžti galutinę ribą, kuria baigtusi išradingumas“. Genijus, apdovanojamas tobulu skoniu, „nesitenkina vien pavyzdžiais, kuriuos jam teikia gamta ir praeities dailė, jis pakyla virš jų ir sąmonėje formuoja aukštesnę grožio supratimą, negu tokį, koks yra arba buvo. Ir šis idealas tampa jam taisykle ir vadovu viską vertinant savo kūryboje. Jis jungia drauge geriausių dailės kūrinių privalumus ir iš jų sintezės sudaro idealų pavyzdį <...> pakyla iki „išmintingiausio dieviško grožio idealo“.

Genijus „savo paveikslams suteikia didingumo ir kilnumo, kai susižavėjimas valdo jo teptuką, kai jo vaizduotė pagyvina juos, kai mintims jis suteikia spalvingumo. Įkvėptas, atrodo, nesugeba atsispirti savo įkvėpimui. Negalvoja apie smulkmenas. Jis vienu žvilgsniu apima visą gamtą, nepaprastu greičiu apžvelgia didžius jos masyvus. Atrodo, pats stebisi savo žinių ir įvaizdžių platumu, kurio įsisavinti ir pritaikyti lyg ir neturėjo pakankamai laiko. Jis neseka jokiais pavyzdžiais. Jo būdai ir priemonės yra nauji ir neįprasti. Įspėja gamtos paslaptis, atskleidžia didžiausias tiesas, peržengdamas įprastinį įrodymų ir argumentavimų kelią. Kartais suklysta arba nutolsta nuo tikrojo kelio, pasiklysta savo spėjimuose, bet šios jo klaidos yra kilnios ir turi savyje nepaprastų proto aktyvumo privalumų. Meninei kūrybai genijai davė visa, kas yra didinga ir gražu, sukūrė nemirtinguosius savo kūrinius <...> Kuomet vaizduoja abstras, jie įsijaučia į mūsų širdis giliau, negu kad mes patys esame įpratę gilintis, suteikia aistrų akstinams bei veiksams tokią jėgą, kad apstulbina mus <...> Kai jie vaizduoja pojūčių srities dalykus, leidžia mums juos matyti tokių bruožų ir formų, kurie visuomet išslysdavo iš mūsų dėmesio, atskleidžia tokias daiktų savybes ir santykius, kurių nepastebėdavome, praeidami pro juos tūkstantąjį kartą“.

„Genijus gali atrasti sau naujus kelius, kurti naujas dailės rūšis, grožį gali mums parodyti įvairiomis formomis su sąlyga, kad visa tai neprieštaraus proto ir gamtos dėsniams <...> Jis jokia būdu negali peržengti gamtos dėsnių ir jos prigimties tvarkos“. Nors „visi dėsniai turi savų išimčių“.

10. Gana dažnai E. Slovackis kritikuoja *baroko* dailės nesaikingumą, perkrovimą ornamentais, nenatūralumą. Kartais peikia ir vokiečių metafizinės estetikos miglotumą bei painiavą, jos teiginių neapibrėžtumą ir subjektyvumą.

11. *Klasicizmo* programos atžvilgiu apskritai jis užima teigiamą ir propagandistinę poziciją, nors ir čia nėra nuoseklus. Programiniai romantizmo elementai susipina jo teiginiuose su klasicizmo estetikos normomis, pajungiami joms. „Tvarka, aiškumas, puikumas, lengvumas, natūralumas, taisyklingumas ir grakštumas — štai talento veiklos bruožai“. Jeigu genijui visos estetinės normos ir kūrybos dėsniai neprivalomi, jam leidžiama vaikytis romantizmo laisvių, tai talentus E. Slovackis pančioja klasicizmo estetikos dėsniais. Siūlo jiems mokytis iš garsiųjų klasikų kūrybos pavyzdžių, bet ne kopijuoti ar pamėgdžioti juos. „Paprastai pasirenkame sau pavyzdį, tam tikru atžvilgiu atitinkantį mūsų jutimų ir mąstymo būdą <...> perimame jo stiliaus formas, jo jausmingumą, jo vaizdus <...> Kas mokosi, pasirinkdamas sau genialų kūrinį, privalo pajusti savo sieloje tą užsidegimo ir ryžto kibirkštį, kuria buvo apdovanojotas jo pavyzdžio kūrėjas“.

Kartais E. Slovackis pajunta, kad klasicizmo programa yra vienašališka ir nelabai atitinka „žmogaus širdies prigimtį“.

„Gražiausi baldai, puikiausia architektūra (suprantama, klasicistinė — V. D.) greit mums nusibosta, jeigu nuolatos tik ją vieną stebime. Bevelijame tuomet pasirinkti daiktus gotikinio ar kiniško stiliaus (jau 1811 m. — V. D.), nes jų stebėti anksčiau mums neteko, o noras matyti naujus reiškinius nustelbia mumyse skonį tikrai gražiems daiktams“.

„Yra poetų ir muzikų, tapytojų ir skulptorių, kurių vaizduotė jautri, bet širdis nesujaudinama. Tuomet jų kūriniai yra tikslūs, įdomūs, malonūs, gražūs, bet nejaudina. Jų spalvos gyvos, bet vaizdai negyvi, nes nė vienas iš jų neprabyla į širdį. Visos dalys turi tinkamus matus ir tikslias proporcijas, bet stinga sielos, kuri pagyvintų šias nebylias figūras“. „Visi pritaikyti kūrybai nuostatai nesugebės suteikti jai jausmingumo, nepadės išvystyti lakios ir turtingos vaizduotės, tikro skonio, jeigu kas šių privalumų negavo gimdamas arba auklėjimo keliu. Meno dėsniai gali mokyti, tobulinti, ugdyti protą, bet nieko patys nesukurs“.

Juozapas Saundersas (1773—1845) dėstė dailės istorijos kursą Vilniaus universitete 1810—1819 metais. Jo paskaitų konspektai, nei jo paties ranka, nei studentų rašyti, tuo tarpu dar nėra rasti, nors žinoma, kad tokiais konspektais studentai naudojosi. Savo estetines pažiūras jis išreiškė 1810 metais skaitytame įvadiniame pranešime apie vaizduojamosios dailės auklėjamąjį poveikį visuomenei, kuris vėliau buvo iš-

spausdintas žurnale „Pamiętnik Magnetyczny Wileński“, taip pat straipsnyje apie Simono Čechavičiaus tapybą, išspausdintame 1815 m. „Dziennik Wileński“ laikraštyje¹.

1. Šiuose šaltiniuose išreikštos J. Saunderso mintys rodo jį buvus aiškiose *klasicizmo pozicijose*. Didžiausiais autoritetais meninėje kūryboje jis laikė antikinius graikus, Rafaelį ir Puseną. Jų idealių formų kūryba buvo pagrindinis kriterijus bet kurių istorinių epochų meninei kūrybai vertinti. Šiais kriterijais naudojosi vėliau visos dailės akademijos XIX a. Anot V. Smakausko, J. Saundersas išgyvendino studentų tarpe kenksmingą nuomonę, esą, meno grožis išgaunamas greitos ir drąsios *à la prima* tapybos būdu, taip pat kėlė rimtą akademinų studijų problemą.

2. Kartu daug kritiškų priekaištų jis pareiškė *baroko bei rokoko dailėi*, ypač žymiausiam jos atstovui — Fransua Bušė (François Boucher 1703—1770), kuris „parodė visišką panieką tikrajam grožiui“, kuris buvo nenuoširdus, veidmainingas, operuojantis išimtinai paviršutiniškais efektais. Jausminio pergyvenimo nuoširdumą J. Saundersas laikė absoliučia gero meno sąlyga. Tik tas dailininkas neklęsta, kuris išlieka visiškai nuoširdus šau ir kitiems. Tačiau nereikalavo, kad, vaizduojant tikrovės reiškinius, būtų laikomasi absoliučios ištikimybės gamtai, draudė ją vergiškai kopijuoti, skatindamas apsiriboti iliuzija, regimybe, panašumu į tiesą. Jo nuomone, malonu yra tai, kas apgauna mūsų akį realybės iliuzija.

3. Vadovaudamasis tais pačiais nuoširdumo bei natūralumo principais, jis peikia prancūziško tipo apkarpytų parkus, kuriuos laiko prieštaraujancius natūraliam gamtos grožiui, ir pabrėžia natūralių angliškųjų parkų grožį bei žavesį. *Gamtos grožis J. Saundersui yra dar tolimas nuo „tikrojo grožio“*, kurį įkūnijo savo skulptūrose antikos griekai. Šalia gamtos grožio ir „tikrojo grožio“ Saundersas dar kalba apie „tariamą“ grožį, kuris vilioja primityvių ir neišsilavinusių žmonių akis savo blizgesiu, ryškumu, efektingumu ir yra paremtas tiesiog meninės kūrybos ydomis, trūkumais, vulgarumu.

Jeigu gamta savo grožio reiškiniais yra neišsemiamas šaltinis dailininko kūrybai, tai dailininko pareiga šiuos reiškinius tinkamai pasirinkti ir pritaikyti pagal kūrinio užduotį, pajungti juos meno auklėjamai paskirčiai.

Pirmoji meninės kūrybos stadija — tai gamtos reiškinų stebėjimas, vaizdavimas, imitacija. „Negali būti nesekama tai, kas kada nors patiko <...> Kas pamatęs gražų kaimo apylinkių vaizdą nepajus, kaip švelnėja aistros, tobulėja jutimo išpūdžiai, o grožio užkerėta siela ir

¹ J. Saunders. O wpływie i użytku sztuk naśladowniczych, Pamiętnik Magnetyczny Wileński, 1816, Nr. 1, p. 39—49, 187—195, 298—311, 378—385; J. Saunders. Wiadomość o życiu i dziełach Szymona Czechowicza.— Dziennik Wileński, 1815, t. 2, Nr. 12, p. 624—640; J. Saunders. Idées sur l'établissement d'une École de Graveurs... sur un Cours de Littérature de beaux-arts... — VUB, RS, CK-1, p. 355—364.

jausmai nenoromis kyla mintimis į dangaus ir žemės sutvėrėją". Gamtos knygoje slypi patvarūs ir neišsemiami malonumai, kurie lemia žmogaus sėkmę gyvenime. Vaizduojamų gamtos reiškinių iliuzija — pirmasis žingsnis patikti žiūrovams, o pačiam dailininkui — pagarsėti. Antroji stadija — tai pati kūryba — naujos meninės tikrovės kūrimas, remiantis gamtos dėsniumais. Žmogaus vaizduotė iš gautų gamtoje išpūdžių kuria savitą pasaulio vaizdą, atitinkantį kūrėjo jausmų ir emocijų poreikius, reiškiantį dailininko pergyvenimus ir pateikiamą kaip tikrovės tikėtinumo išpūdį, maksimalios iliuzijos regimybę. Meninis tobulumas pasiekiamas intelektualiai analizuojant tikrovės reiškinius, lyginant ir jungiant atskirus įvaizdžius. Jis sustiprinamas vienijant intelektualinį tobulumą su jausminiu tobulumu bei išradingumo tobulumu.

4. *Dailė tvarkosi pagal amžinus savo dėsnius*, kurių tiksliai nusakyti negalima, bet kurių galima išmokti tik Romoje iš antikinių graikų skulptūrų bei didžiųjų italų renesanso tapytojų kūrybos. Meniniai kūrybos dėsniai remiasi racionalių tikrovės reiškinių pažinimu ir tinkamu kūrybos priemonių suvokimu. Šie dėsniai sujungiami į griežtą mokslinę sistemą, paremtą klasikinės dailės kūrybiniu patyrimu ir sveika žmogaus sielos apraiškų prigimtimi. Taisyklingas piešinys turi kilti iš gilaus mokslinio vaizduojamų reiškinių pažinimo.

Tikrasis meninis *skonis* būtent ir remiasi šių dėsnių supratimu, jų taikymu kūrybinėje praktikoje. Svarbiausieji dėsniai — vienumos dėsniai, visų dailės kūrinių elementų tarpusavio harmonija, pajungimas bendram tikslui. Tikrasis skonis remiasi saiko jausmu, vengia bet kurių kraštutinumų, šiurkščių efektų, paviršutiniško blizgesio. „Nieko per daug, nieko per maža. Viskas juose (dailės kūriniuose — V. D.) paprasta ir neišprievartauta“. Didžiai vertindamas Simono Čechavičiaus kūrybą, J. Saundersas teigia, kad „jis nemėgo vilioti puikiomis, bet melagingomis spalvomis moralinio išpūdžio nenaudai. Nematome jo kūriniuose ryškių raudonų, mėlynų, žalių, geltonų ir pan. spalvų gausumo, kuris traukia liaudies akį ir kelia jos aklą nuostabą <...> Ištikimi savo aklumui žmonės mato tapyboje tik vaikišką spalvų mirgėjimą“. „Nikolas Pusenas saikingai gesino per didelį spalvų ryškumą, kad galėtų stipriau išreikšti moralinius bruožus. Spalvos jam rodėsi geriausia priemonė rimtas mintis išreikšti ir taikliau parodyti aistras“.

5. J. Saunderso nuomone, meninėje kūryboje naudingas ne vien tikrai racionalių išorinio pasaulio suvokimas. Jis dažnai mėgdavo cituoti anglų poeto A. Popės žodžius, kad „geriausiai moka tapyti tas, kas daugiausia jaučia“. *Jausmai bei aistros* yra vienas reikšmingiausių kūrybos akstinių. Vaizduojamų reiškinių poetinės interpretacijos nuotaikingas pasiekiamas tik nuoširdžių emocijų pergyvenimų dėka. „Prabyla dailė į mūsų širdis už perkūniją galingesniu balsu. Kad ją pajustum — pakanka pamatyti. Iš čia visuotinis jos naudingumas“. Veiksmingiausiai dailė prabyla per jausmus, per aistringus emocijus pergy-

venimus, kuriuos dailės kūriniai keleriopai sustiprina. Ir jaučiame viską stipriau negu pačiame gyvenime.

6. Žmogaus prigimtyje glūdi jo fizinis, moralinis, intelektualinis aktyvumas, nuolatinis vis tobesnių, geresnių, taiklesnių, racialesnių, gražesnių sprendimų ieškojimas. Jo prigimtis neleidžia sustoti pusiaukelėje, pusėtinų sprendimų stadijoje. Žmonių aktyvumas yra begalinis, nepabaigiamas, jis nori pasiekti gamtos reiškinių tobulumą. Tobulą gamtos grožio išmintį žmogui suvokti labai sunku.

Kaip gyvenime moraliniai reiškiniai neatsiejami nuo materialinių, taip ir meninėje kūryboje formos ypatybės priklauso nuo turinio savitumo.

J. *Saunderso pažiūros buvo universalios*. Jis atmetė teiginį, esą įvairios geografinės, klimatinės ar kitokios išorinio gyvenimo aplinkybės gali paveikti teigiama ar neigiama linkme meninę kūrybą. Ją stimuliuoja bendra žmogaus kūrėjo prigimtis, visai žmonijai būdingi dvasiniai poreikiai. Meninės kūrybos reikalas yra įgimtas visiems žmonėms, nepriklausomai kokiose aplinkybėse jie gyvena. „Šiandieninis žmogus yra praejusių amžių žmogus, vis toks pats gamtos stebėtojas. Toliausių laikų istorija kalba mums ta pačia kalba, kuria kalba ir mūsų dienų įvykiai. Ką darė pirmą kartą tautos, tą ilgai ir mes darysime. Skolinamės iš mūsų pirmtakų, o ateinančios kartos skolinsis iš mūsų. Žmonių aistros yra tokios pat šiandien, kokios buvo vakar ir kokios bus rytoj. Vienintelį skirtumą sudaro aukštesnis ar žemesnis išsivystymo lygis. Štai neišsemiamas dailės poveikio šaltinis. Štai iš kur plaukia žavinti jos galia, kuri įgimta aistrų pagalba sukūrė universalią kalbą, visiems suprantamą, kiekvieno krašto žmonėms prieinamą, kaip mokytiems, taip ir bemoksliams“. Tikrai išraiškos priemonės bei jų tobulumo laipsnis priklauso nuo jų civilizacijos laipsnio, išsimokslinimo lygio.

Be to, J. Saundersas pripažįsta, kad nacionalinės dailės mokyklos turi daug specifinių savitumų, kuriais jos viena nuo kitos skiriasi.

Dailės kūriniai ne tik tarnauja kitiems reikalams, bet pajėgūs gyventi visiškai savarankišką gyvenimą vien tik estetinių pergyvenimų pasaulyje, nesusijusių su naudingomis visuomenės funkcijomis. Dėl to jie ir veikia žmonių širdis savo nesuinteresuotumu, teikia žmonėms malonaus poilsio, kultūringą pramogą, atgaivina jų dvasines jėgas ir dažnai paskatina jas naujiems kūrybiniais ieškojimams. Dailės kūrinių estetiški privalumai, jų kerinčio grožio jėga, sugebėjimas pavergti patrauklumu veikia nepriklausomai nuo to, ar jie tarnauja kokioms idėjoms, ar yra autonomiški.

7. Ne visos dailės šakos daro vienodą poveikį. Veiksmingesnės yra tos, kurių techninis atlikimas reikalauja didesnio meistriškumo. Nepalyginamai yra veiksmingesnė tapyba, negu skulptūra. Tikrovės iliuzijai čia paklūsta didesnė jos reiškinių įvairovė, ypač efektingas erdvės gilumos išpūdis. Spalvos, jų originalumas suteikia tapybos kūriniams ne-

palyginamai didesnio emocinio skambesio, poetinio žavumo, nuostabios kerėjimo galios. „Tapyba gali gydyti ligas“ — sakydavę senovės egiptiečiai.

Pačioje tapyboje J. Saundersas išskiria pirmarūšį — istorinį žanrą, antrarūšį — portreto, bei trečiarūšį — peizažo žanrą. Grafika yra tapybos ir skulptūros tarnaitė, jų kūrybinių pasiekimų populiarintoja, pati demokratiškiausia estetiškos kultūros propaguotoja liaudies masėse. Ji vaidina reikšmingiausią visuomeninio auklėjimo vaidmenį. Ji yra ir aktyviausia mokslo talkininkė bei švietimo pagalbininkė — neša meno vertybes į tolimiausių apskričių užkampius. Grafika yra ir veiksminga dailininkų profesinio parengimo priemonė: ji supažindina su įžymiausiais pasaulinės dailės kūriniiais, esančiais užsienio galerijose ir muziejuose, be to, labai dažnai teikia veiksmingų kūrybinių akstinių naujiems meninės kūrybos keliams.

Greta to, J. Saundersas skiria didelį dėmesį taikomajai dailei. Tai gausi meninių atradimų sritis, turinti glaudžiausią sąlytį su kasdieniniu buities gyvenimu, su pramone, su prekyba, su masių estetiniu auklėjimu. Tai — perspektyvi meninės kūrybos sritis, turinti nuolatinių ir neaprepiamų kūrybinio tobulėjimo galimybių.

8. Pirmajame susitikime su Vilniaus šviesuomene ir studentija J. Saundersas aiškiai nustatė savo estetiškas pozicijas, pirmiausia paneigdamas Ž. Ž. Ruso teiginį esą mokslas ir dailė padarė žmoniją nelaimingą, nukreipė civilizaciją išsigimimo keliu. Dėl civilizacijos išsigimimo, anot J. Saunderso, kaltas yra ne įrankis, o ranka, kuri jį valdo. Ne dailė čia kalta, o visuomenė, kuri pakreipė jos raidą moralinio išsigimimo, kūrybinio nualinimo, estetinio suvulgarinimo keliu. Ž. Ž. Ruso samprotavimuose yra vienas labai svarbus ir teisingas teiginys, kad *meninė kūryba įtaigiai veikia visuomenę*, efektyviai ją auklėja. Jei ši kūryba gali auklėti visuomenę neigiamai, tai kas neleidžia dailei jos auklėti teigiamai — visuotinio kultūrinio, moralinio ir estetinio tobulėjimo dvasia? Ugdyti dailę reikia taip, kaip sveika žmogaus prigimtis įsako.

Meninė kūryba civilizuotoje visuomenėje skatina jos augimą, vystymąsi, galią, tobulėjimą, progresą. Jos poveikio sritys nepaprastai plačios.

Pirmiausia ji auklėja pilietį, įamžindama tautos didvyrių ir valstybės veikėjų bruožus, suartindama juos su gyvenamojo laiko piliečiais. Istorinės praeities ir aktualių dabarties įvykių sugestyviais emociniais paveikslais ji ugdo pilietinį pareiškumą, kelia patriotines nuotaikas, žadina pasiaukojimo entuziazmą, didvyrišką ryžtą ir drąsą, puoselėja bendranacionalinio solidarumo ar pasididžiavimo jausmus, propaguoja moralinį taurumą, skleidžia artimo meilę, moko visuomenei naudingo veiklumo, iniciatyvos ir kitų pilietinių dorybių.

Labai veiksminga pilietinio ir estetinio auklėjimo priemone J. Saundersas laiko nacionalinės dailės galerijas. Dailės kūrinių išauklėtam

žmogui gamtoje nėra nieko, kam jis liktų abejingas. Mažiausiose smulkmenose ir kosminiuose reiškiniuose jis sugeba išskaityti gamtos paslaptis, kerintį grožį, viliojantį žavumą, savo asmeninės laimės daleyte.

Dailė yra pirmoji talkininkė valstybės politiniame gyvenime, plečianti jos valdžios galią. Išmintingi ir tolregiai valstybių vadovai visuomet būdavo dosnūs mecenatai ir savo politinę valdžią piliečių akyse mokėjo sutvirtinti meno kūrinų pagalba.

Dailė gausina valstybės materialines gėrybes, turtina ją, skatina meninių priemonių vystymą, kelia gaminių estetinę kultūrą, plečia rinkas užsienyje, stiprina tautos estetinės kultūros autoritetą.

Dailė padeda plėtoti prekybą.

Meninė kūryba yra viso krašto kultūros, ypač mokslo ir mokymo, talkininkė. Ji palengvina suvokti daugelį abstrakčių mokslinių sąvokų, techninių inžinerinių sprendimų, pateikdama aiškius ir lengvai suvokiamus įvaizdžius, brėžinius, planus, grafiškus atvaizdus ir t. t., be kurių neįmanomas joks švietimas.

Visus šiuos sunkius uždavinius nuostabiai greitai išspręsti padeda dailė savo vaizdinga ir konkrečia kalba. Be to, būdama iš prigimties patraukli, maloni, operuojanti sugestyviais grožio argumentais, ji pati skatina pamėgti jos kūrinius.

E. Slovackiui mirus, nuo 1814 m. rugsėjo 1 dienos estetikos kursą universitete skaitė **Leonas Borovskis** (1784.VI.27—1846.IV.16), kilęs iš nepasiturinčių bajorų netoli Pinsko, mokslus ėjęs Pastovių apskrities mokykloje ir Vilniaus universitete, kartu dirbdamas universiteto raštinėje ir buhalterijoje. Nuo 1807 m. jis dėstė antikinių kalbų ir literatūros teoriją Svisločės gimnazijoje, o nuo 1811 m. Vilniaus gimnazijoje. Universitete estetikos kursą skaityti jam buvo pavesta laikinai. 1818 m. jam suteikiamas profesoriaus pavaduotojo (adjunkto) vardas ir, tik laimėjusiam konkursą 1819 metais estetikos katedrai užimti, 1821 m.—ekstraordinarinio profesoriaus titulas, o nuo 1823 m.—ordinarinio. Šias pareigas jis ėjo iki universiteto uždarymo 1832 metais. Universiteto vietoje Vilniuje organizavus dvasinę akademiją, iki 1842 m. dėstė teorinę ir praktinę pamokslininkystę (homiletiką). Perkėlus dvasinę akademiją į Peterburgą, išėjo į pensiją. Mirė Vilniuje, palaidotas Bernardinų kapinėse Užupyje.

Literatūrinį darbą pradėjo, versdamas Lukrecijaus, Terencijaus, Moljero, Delilio, Miltono, Servanteso ir ypač mėgstamo Bairono kūrinius. Mėgino pats rašyti, bet nedrąsiai. Reikšmingiausi jo darbai — konkursui rašytos „Pastabos apie poezijos ir retorikos panašumus ir skirtumus“, retorikos vadovėlis vidurinėms mokykloms, atskirų rašytojų — Ovidijaus, Plutarcho, Torkvato Taso, J. Bakos, I. Krasickio ir kt. kūrinių kritinės studijos; bibliografinės apybraižos apie Kalimachą Buonakorsį, E. Slovackį, G. E. Grodeką, straipsniai pedagogikos, visuomeniniais klausimais.

Buvo aktyvus visuomenininkas. Priklausė filomatų ir „nenaudėlių“ draugijoms, masonų organizacijai. Kurį laiką ėjo cenzoriaus pareigas².

Pradinį savo estetikos kursą skaitė, remdamasis F. Bouterveku ir J. J. Ešenburgo vadovėliu „Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften“ (Berlin, 1805). Įdomu pastebėti, kad 1822 m. Adomas Mickevičius, Kaune dėstydamas estetiką, taip pat rėmėsi J. J. Ešenburgo vadovėliu. Kartu L. Borovskis deklaravo „laikytis gero skonio principų, kuriuos išdėstė naujaisi filosofai“ — Diu Bo, K. Bato, G. E. Lesingas, M. Mendelsonas, I. Kantas, F. Šlegelis, J. Herderis, V. Džonsas (W. Jones) ir kiti. Vėliau jis susidarė savąją sistemą, kurią gana laisvai naudojo paskaitose. Jo estetinėms pažiūroms parodyti čia pasinaudota jo konkursiniu darbu, taip pat jo paskaitų konspektais 1819—1820 m.³

Racionalus saikingumas, disciplinos žinojimas, nepakantumas bet kuriam siauram dogmatizmui, atidumas aktualiems meninės kūrybos klausimams — lėmė vaisingą jo pedagoginį darbą. Jo švietėjiškos filosofijos racionalumas reiškėsi kaip tvarka romantinių laisvių karalijoje, — maištingąjį jaunimo entuziazmą nukreipdamas dalykiška kūrybine vaga. Klasicistinį universalumą jis pakeitė istorinių, nacionalinių, socialinių ir kitokių veiksmų veikiamą estetinių vertybių įvairove. Nepropagavo nei klasicizmo, nei romantizmo. Nenorėjo pataikauti nei vieniems, nei kitiems. Siekė būti aukščiau tų meno srovių estetinių programų. Derino konstruktyvius vienos ir kitos programos elementus. Kūrė griežtą, maksimaliai objektyvų, universalų, visuotinį estetikos mokslą.

Be abejo, jo estetikoje susipynę tiek klasicizmo, tiek romantizmo programiniai teiginiai, tačiau šių programų atžvilgiu yra ir kritikos, ypač dėl jų kraštutinumų. Įdomu, kad realizmo elementai L. Borovskio estetikoje užima svarbią vietą, ir būtent jie apjungia teigiamus klasicizmo ir romantizmo momentus, praturtina estetikos mokslą. Antra vertus, neišvengė jis ir tam tikrų nenuoseklumų, vidinių prieštaravimų.

1. *Estetika* — tai meninės kūrybos teorija, išreikšta dėsniais. Ji remiasi žmogaus pojūčių, jausmų, proto veiklos psichologija. Siauresne prasme — tai mokslas apie skonį, arba grožio jautimo teoriją. Pastaruoju atveju estetika nesudaro griežto mokslo, kadangi nuomonės apie grožį negali būti patikrinamos, o skonio dėsniai remiasi susitarimu ir gryna

² Encyklopedyja Powszechna (Orgelbranda). — Warszawa, 1860, t. 4, s. 113—114; Русский Биографический Словарь, — Спб., 1908, т. 3, с. 265; Polski Słownik Biograficzny. Kraków, 1936, t. 2, s. 349.

³ Uwagi nad poezją i wymową pod względem ich podobieństwa i różnicy. — Dziennik Wileński, 1820, t. 1, s. 385—404; t. 2, s. 35—57, 312—339; t. 3, s. 58—69, 127—146; Wykład celniejszych różnic między krassomówstwem a rymotwórstwem. — Dziennik Wileński, 1826, t. 1, s. 3—20; O wpływie obcych wzorów starożytnych i nowych na ukształcenie smaku. — Dziennik Wileński, 1826, t. 1, s. 275—290; Rys teorii Literatury i Sztuk krasomownych. — Prof. L. Borovskio paskaitų konspektas, surašytas 1819 m. studento Šlejauskio. — VUB, RS, DC-236, npg. Antras tų pačių paskaitų konspektas, surašytas studento Kanuto Rusecko apie tuos pat metus. — CVIA, t. 1135, ap. 19, l. 1—20.

patirtimi. Estetika nėra tikslus mokslas ir dėl to, kad nesudaro vienytytės racionalios sistemos, neturi aukščiausių principų. Tais principais negali būti nei gamtos sekimas, nei kūrėjo intelekto tobulumas. Arčiausias jam yra jausmas, kai tiesiogiai kas patinka.

2. *Grožis* — pati pajėgiausia meninės kūrybos priemonė paveikti žiūrovą-skaitytoją tobuliausiomis savybėmis. L. Borovskis supranta grožį iš esmės kaip subjektyvų žiūrovo-skaitytojo emocinį pergyvenimą. Tačiau, suvaržytas tradicinio objektyvaus grožio supratimo, daro tam tikrą kompromisą, kuriuo subjektyvi ir autonominė grožio prigimtis pranoksta objektyvias ar utilitarias grožio sąlygas. „Remdamiesi savo grožio išpūdziais, aiškiname jį tuo, kad vaizduojamų daiktų formos mums tiesiog patinka. Pats vertinamas grožis turi patikti priklausomai nuo bet kurio siekimo arba intereso. Kiekviena graži forma turi pasižymėti vaizdo elementų įvairumu, visiškai suformuotų dalių vieningumu, darniu siekimu suteikti tam tikrą malonumą“. Grožis glūdi ne tiek turinyje, kiek meninėje formoje. Toliau analizuodamas visas grožio apraiškų sąlygas, aiškina, kad jos labiau priklauso nuo žmogaus, pergyvenančio estetinį jutimą, o ne nuo vertinamo objekto įgimtų ar įgytų sąvybių. Tos apraiškų sąlygos yra: naujumas, nepaprastumas, netikėtumas, keistumas, juokingumas, prieštaravimas arba kontrastas, didingumas, iškilmingumas, taurumas, grakštumas, sujaudinimas ir malonumas. „Tokioje būklėje daugiau galvojame apie save negu apie daiktus, kurie šiuos jausmus sukelia. Taigi daugiau jaučiame negu suprantame.“ Kad visos šios priemonės būtų veiksmingos, jos turi būti saikingos, patikimos, artimos ir atitikti tikrovę.

Tačiau, antra vertus, yra reiškinių, kurie priklauso tik nuo daiktų prigimties ir taip pat kelia žiūrovo estetinį pasitenkinimą, pvz., daiktų didumas, proporcijos, atskirų dalių dydžių santykiai, funkcionalus formos tinkamumas, formos taisyklingumas ir griežtumas. Vaizduojamajai dailei būdingos specifinės savybės — piešinio kontūrų aiškumas, perspektyvos taisyklingumas, kompozicinių elementų tvarka — suteikia dailės kūriniui grožio, gelbsti jį nuo bjaurumo. Tai grožio profilaktika.

3. *Ne skonis priklauso nuo grožio, tik grožis nuo skonio*. „Skoniu vadiname sugebėjimą greitai ir lengvai pastebėti formų grožį, jį pajusti ir įvertinti. Skiriame visuotinį skonį, kilusį iš bendro sutarimo, nuo ypatingo skonio, būdingo tik pavieniams žmonėms, tautoms, epochoms“. Skonio pradmenys yra žmogui įgimti ir pasireiškia bendraujant su gamtos grožio apraiškomis. Skonis gali būti ugdomas, jei susipažįstama su rinktiniais dailės kūrinių, ir galima jo netekti dėl tamsumo, prietarų, moralinio smukimo. „Skonis vadovauja vaizduotei, kai kuriamas grožis, ir neleidžia nukrypti į kraštutinumus, peržengti gamtos, prigimties ir padarumo ribų.“

4. *Meninė kūryba* pradėjo reikštis kartu su visuomenės gyvenimo pradžia dėl natūralių žmogaus dvasios poreikių bendrauti su kitais žmonėmis, o svarbiausia dėl poreikio išnaudoti jo kūrybines jėgas: kurti

kaskart vis tobulesnius, įvairesnius, gražesnius daiktus. Kiekvieno dailės kūrinio šerdis — mintis, pagrindinė bendravimo priemonė. Dailės kūrinio uždavinys — sužadinti pasigėrėjimo jausmą arba patenkinti skonio reikalavimus. Šito malonaus jausmo šaltinis yra vaizdavimo grožis.

Dailė, anot gražios antikinės legendos, yra kilusi iš žmonių „Gervės“ ir „Reikalo“ santuokos ir tarnauja „Grožiui“. „Gervė“ suprantama kaip lobynas pergyvenimų, kuriuos žmogus patyrė, jautriai reaguodamas į aplinkinės gamtos grožį. „Reikalas“ — nuolatos didėjantis alkis bendrauti su grožiu, to bendravimo sukelti malonumo, pasitenkinimo, dvasinio tobulėjimo pergyvenimai. Dailės kūrinio patrauklumą sąlygoja ir tai, ar žiūrovas jaučia jame įkūnytą kurį nors savo asmeninį ar visuomeninį interesą, jo buitinį ar dvasinį troškimą, idealą. Interesas gali būti išreikštas, bet nebūtinai turi priklausyti nuo estetinių vaizduojamo daikto vertybių. Jis daro poveikio protui ir jausmams. Meninė kūryba vystosi, naudodamasi neišsemiamais gamtos grožio turtais ir tobulėja dailininkų meistriškumo dėka. Dailės kūrinio grožis — gamtos grožis, kurį gražiai atkuria dailininkas, atkuria iliuziškai, maloniai apgaudamas. „Kiekvieno dailės kūrinio tikslas — sudaryti tikrovės iliuziją“. Čia visa dailės jėgos paslaptis.

Meninė kūryba skiriasi nuo mokslo ir veikia daugiausia jausmus ir vaizduotę, tačiau vadovaujasi ne vien jausmais, bet ir protu. Dėl to jos teorijoje negalima apsieiti be tam tikrų dėsnių bei nuostatų, be mokslo apie grožį. Meninės kūrybos sritys yra: poezija, iškalba, muzika, šokis, pantomima, piešimas, tapyba, skulptūra, grafika, architektūra ir sodininkystė. O jos jungiamos į bendresnes garso, judesio ir vaizdo kūrybos sritis. Meninių kūrinių objektas gali būti materialios gamtos daiktai, būtybės ir reiškiniai, kūrėjo mintys, jausmai, aistros, norai, valia. Kūrybos sritys skiriasi savo išraiškos priemonėmis ir būdais, veikia kiekviena kitus pojūčius, nors kartais naudojasi ir bendromis priemonėmis, pvz., poezija žodžiais tapo tikrovės paveikslus, tapytojas — piešiniu ir spalvomis; operoje, pvz., vienijasi visos meninės kūrybos sritys, ir tada jų poveikio galia itin didelė. Vaizduojamoji dailė daugiausia remiasi medžiaginių daiktų atvaizdais, o jų išvaizda ir formos dailės kūrinyje nesiskiria nuo įgimtų formų. Išvaizdą įprasmina dailininkas, kūrinyje palikdamas savo jausmų pėdsakus.

„Visos dailės sritys vaizduoja tikrovę, ją įprasmindamos ir išreikšdamos meilę gamtos reiškiniams. Visa tai perteikti kūrėjui padeda vaizduotė. Tuo būdu sukeltus vaizdus, mintis, jausmus dailės kūrinys sugestyviai perteikia žiūrovui ir skaitytojui. Dailėje vaizduojama visa, kas verčia žiūrovą dalyvauti kūrėjo pergyvenimuose, atjausti jį.“ Kūrinio poveikio jėgą sąlygoja dailininko vaizduotė arba sugebėjimas kurti vaizdus.

Dailės kūriniai veikia žiūrovą atvaizduotų reiškinių grožiu, tobulumu ir gėriu, siekia patikti žiūrovui, patenkinti ir pamokyti jį. Vadinasi, veikia jausmus, protą ir moralę. Jie „tobulina jausmus, veikia vaizduotę,

teikia širdžiai brangaus peno, sieloje žadina ir puoselėja tauriausius jausmus".

L. Borovskio estetikoje kelis kartus itin akcentuojamas skonio arba grožio idealų įvairumas, lemiantis ir meninės kūrybos įvairumą, charakterių ryškumą. Tą įvairumą lemia „skirtingas klimatas, tautos charakteris, papročiai, kalba, valdymo formos, politinė santvarka, viešpataujanti religija". „Visi dailės, garso ar retorikos meno kūriniai, glaudžiai siejasi su savo amžiumi, su savo tauta. Visas įvaizdžių žaismas, kurį sukuria poeto vaizduotė, daugiausia priklauso nuo tautos tikėjimo, papročių, apsišvietimo". Aiškindamas grožio sąvoką ir meninę kūrybą, nacionalinės specifikos klausimus L. Borovskis analizuoja labai plačiai ir argumentuoja konkrečiais dailės ir tikrovės santykių reiškiniiais.

Zemesnės civilizacijos visuomenės meninėje kūryboje vyrauja emocinis pradai, empirinis tikrovės suvokimas, o aukštos kultūros, išmokslintos visuomenės kūryboje — proto jėgos, racionalus tikrovės suvokimas. Ten pirmauja poezija, čia — retorikos menas. Ilgainiui žmonija savo kūryba vis tolsta nuo gamtos, vis labiau pasineria į savo meno meistriskumo, dirbtinumo sferą. Taip atsiranda nauji talentai, kriterijai, naujas skonis.

5. Analizuodamas kūrybinį procesą, L. Borovskis vis dėlto daugiausia dėmesio skiria *protui*, išminčiai, sąmoningumui, racionalumui. „Skonio mokslas (estetika) yra tikslus, ir niekad negalima užmiršti dėsnių, kad, vertinant dailės kūrinius, visuomet reikia vengti bet kurio paviršutiniško bei atsitiktinio talento apibrėžimo, o kiek galima labiau siekti, kad kritikos principai būtų visuotini, kokius nustatė vien protas ir žmogiškoji prigimtis. Kūrybinė vaizduotė, kol ji nesityčios iš proto ir prigimties, tol liks ištikima aukščiausiajam grožio dėsniui <...> Skonio šventykloje nėra aklos stambeldystės ir prietarų. Skonio dėsniai tokie pat nekintami, kaip žmogiškosios prigimties dėsniai". Epochų, tautų, mokyklų grožio supratimo atmainos neprieštarauja „visuotiniam", bendražmogiškam grožio supratimui. Pagal jį ir apibūdinamos įvairios grožio atmainos, tačiau prigimtis lieka ta pati. „Visuotini ir naudingi esti pančiai, kuriais geras skonis ir sveika kritika varžo aistrų įkarštį". Tačiau kitoje vietoje L. Borovskis prasiitaria, kad „vaizduotė, savavališka jėga, ja kūrėjas veikia kitų žmonių vaizduotę, ir jeigu jis tariasi su protu ir išmintimi, tai tik bijodamas juos įžeisti".

6. Protas meninėje kūryboje dažniausiai veiksmingas tada, kai išky-la reikalas pažinti *tiesą* arba vaizduojamą tikrovę. Protas leidžia vaizduojamus reiškinius pažinti, įsisauginti, išaiškinti, nušviesti atskirų elementų svarbą kūrybiniam uždaviniui, padeda regėti asociacijas, tinkamai atrinkti įvaizdžius, surasti jų logišką ryšį, įvairumą, tinkamumą, kontroliuoja jų veiksmingumą ir daro galutinę išvadą. Ypač protas lemia išradingumą ir išvalgumą, jei reikia spręsti, kiek vaizduojami reiškiniai panašūs ar skirtingi. Išradingumas padeda atskleisti paslėptus panašumo ar giminingumo ryšius ir pateikti juos kaip naujovę, įvairovę, atspindin-

čias reiškinių daugialypumą ir interesą. Išvalgumas padeda nurodyti, kuo skiriasi vienas reiškinys nuo kito, atskleisti įvairius reiškinų subtilumo laipsnius, minties gilumą ir jos išbaigtumą. Tuo būdu protas atveria jausmams duris tada, kai konstatuoja vaizdo tikrumą, teisingumą, patikimumą. Iliuzija, jeigu ji nori daryti išpūdį, turi būti panaši į tiesą.

Tačiau gamtos tiesa, realios tikrovės tiesa, skiriasi nuo estetinės arba meninės tiesos. Meninė tiesa yra reliatyvi, vienpusė, ribojama apibrėžto uždavinio. Ji remiasi panašumu į tikrovės tiesą, t. y., ne visus tikrovės reiškinius vaizduojant jos laikomasi, o tik kai kuriuos, kartais pabrėžiami atskiri kompozicijos elementai, įvaizdžiai, išryškinami jausmai, veiksmai, papročiai ir charakteriai, neprieštaraujantys vienas kitam ir suderinti su jų aplinka. Panašumas į tiesą turi būti iliuziškai patikimas. Jis priklauso nuo to, ar tie elementai savo išvaizda ir charakteriu atitinka natūralius reiškinius ir kiek juose yra to natūralumo, ar meninis dirbtinumas ir kūrybinė prievarta, pagražinimai, paryškinimai, dirbtinė elegancija, originalumo siekimai neužgožia jų natūralumo, laisvumo. Žavi natūralumo atmaina yra naivumas. Tai liečia ne vien kompozicijos elementus, bet ir bendrą kūrinių išraišką, kadangi protas išaiškina ją.

Tačiau tarp gamtos tiesos ir meninės tiesos nėra ir neturi būti jokių prieštaravimų. Jos remiasi bendrais dėsniais.

Protas nėra visagalis. Meniška išraiškingų vaizdų „protas nurodyti nesugeba, juos privalo sukurti vaizduotė“. Kitur L. Borovskis dar aiškiau teigia, kad estetikos moksle yra pasirodę „nenaudingų pastangų filosofų, kurie visus grožio vertinimus norėjo pajungti vien nekintamiems proto dėsniams, tuo tarpu dabar išsivyrėja nuomonė, kad tik jausmais besiremianti kūryba yra paskutinis grožio tobulybės išbandymas“.

7. *Jausmų* vaidmuo meninėje kūryboje L. Borovskiui nebuvo problema. Jam labai aišku, kad svarbiausia ir specifinė kūrybinio proceso sfera yra ir kūrėjo, ir žiūrovo-skaitytojo emocijos. Čia glūdi meninės išraiškos priemonių specifika, čia ir estetiniai kriterijai. Žmogus jausmais turi reaguoti į kūrinių laisvai, betarpiškai, nuoširdžiai, o be to, pakankamai stipriai ir sugestyviai. „Tikrų genijų kūriniuose išliepsnoja jausmų ugnis, viešpatauja dvasia, kuri kalba kaip širdis širdžiai, kaip talentas talentui ir sklinda kaip elektros kibirkštis“. „Aistros visuomet daro žmones iškalbingus“.

8. *Vaizduotė* iš atsitiktinių ir išblaškytų gamtos grožio reiškinų kuria sau vidinį grožio idealą, pagal kurį rikiuoja sukurtus vaizdinius. Ji kuria meninius vaizdus bei sukurtus įprasmina asociacijų rezgimo būdu. Vaizduotė ypatinga tuo, kad ji meniškai įprasmina vaizdus. Jos lakumas bei sugestyvus įvaizdžių iliuziškumas priklauso nuo įgimtų gabumų ir nuo žmonių charakterių įvairumo, tačiau ją galima ugdyti pratybomis. Vaizduotės aktyvumas grindžia kūrybinius sugebėjimus. Entuziazmas arba kūrybinio įkvėpimo ekstazė nepaprastai sustiprina vaizduotės veiklą, kuria neįprastą vaizdinių gausybę, taikliau juos charakterizuoja, suteikia jiems labai intensyvią jausmo ir nepaprastą sugestyvumo jėgą.

L. Borovskį daugiausia domina asociacijų rezgimosi procesas ir tikrovės reiškinių ryšiai su žmogaus emocijomis. Pojūčių ir proto, minčių ir jausmų ryšiai „yra paslėpti ir paslaptingi, o vaizduotė atranda juos tarp įvairios rūšies įvaizdžių“. „Ši materijos ir minčių, jausmų ir gyvos arba net negyvos gamtos giminytė yra paslaptinga“ <...>, „juos sieja nepastebimi, paslaptingi saitai sielos gelmėse tol, kol kalba sugebės tai išreikšti“.

„Ar kiekviena žmogaus mintis grindžiama paslaptiniais fizinių būtybių ir visos prigimties ryšiais?“

„Ar gamtos daiktai visuomet yra žmogaus idėjų atsiradimo priežastis?“

„Kas yra ta paslaptingoji harmonija („toji taip sunkiai išaiškinama harmonija“), kuri pojūčių prigimtį paverčia kalba ir mintimi, apibrėžia tai, kas subtiliausia ir švelniausia dvasiniame pergyvenime? Šie klausimai dar ilgą laiką bus mįslės“.

Savo pergyvenimų išraiškai žmogus randa analogijų gamtoje, jos daiktuose, vaizduose. Kiekvienas gamtos daiktas sukelia žmogui vis kitas emocijas, kiekvienam kitokias. „Tas pats žmogus vienoks yra pavasarį, kitoks rudenį, vasarą, dar kitoks žiemą“.

„Kalba — tai beveik vien metaforos ir figūros, veikiau atrastos negu išrastos.“

9. Ir kūrėjui kuriant, ir žiūrovui vertinant kūrinį, angažuojama jų *valia*: pirmasis disciplinuoja savo kūrybines jėgas, antrojo valia paklūsta kūrėjo norams. Kūrėjas veikia žiūrovo valią arba įtikinamais mąstymo argumentais, arba maloniais pergyvenimais, dažniausiai ir tuo, ir tuo. Šio poveikio efektyvumą grindžia išmintis bei sugestyvus aistringas įsijautimas.

10. Lemiamą įtaką dailės kūrinui turi paties *kūrėjo charakteris*, jo protas, galvosena, temperamentas, moralė, meniniai pomėgiai, išplaukiantys iš jo pasaulėžiūros ir pasaulėjautos. Kūrėjas turi sąmoningai jausti savo teigiamybes bei ydas, mokėti jas tvarkyti, valdyti, disciplinuoti, kad jos nedarytų neigiamo poveikio kūrinui. Čia plati dirva pasireikšti asmeniui iniciatyvai.

11. Aukščiausios meninės kūrybos, tobulų dailės kūrinių laidas iš esmės yra *genialumas*, t. y. įgimti gabumai laisvai ir lengvai nukreipti sielos ir proto pajėgas kūrybiniam išradingumui, o vaizduojamojoje dailėje — dar ir sugebėjimas lengvai pajusti grožį, taikliai jį išreikšti pojūčiais suvokiamomis priemonėmis. Genialumas yra įgimtas, atitinkąs specifinę sielos konstrukciją, ir gali būti ugdomas mokslo ir auklėjimo pagalba.

12. Vienas svarbiausių atradimų L. Borovskio estetikoje yra požiūris, kad esminė kūrybos sėkmingumo ir estetinio vertingumo paslaptis glūdi žmogaus *psichologijoje*. „Svarbiausia kūrėjo pareiga tam tikslui pažinti žmogaus sielą, rūpestingai stebėti slapčiausias jo spyruokles, gerai įsisąmoninti jo proto ir aistrų reiškimąsi, jų šaltinius, užsidedimo ap-

linkybes ir laipsnius. Žinoti jam tai reikalinga, kad mokėtų taikliai ir išraiškingai atvaizduoti žmogaus prigimtį, kad, veikdamas žiūrovą, galėtų pagal savo norą jaudinti ir įtikinėti jį. Dėl to taip jam būtina tinkamai pažinti vaizduojamo reiškinio charakterį, ypač perteikiant gyvą bei įdvasintą gamtą." Taikliausiai psichologinės būsenos įvairumą gali išreikšti žmogaus judesiai, kūno laikysena, veido mimika.

13. *Meninės kūrybos autonomiškumas* ryškiausiai atskleidžiamas, kai lyginamos vienos kūrybos sritys su kitomis. „Poezija yra idealių daiktų tapybos menas <...> Juo paveikslas švaresnis, laisvesnis nuo visokių pašalinių priemaišų, <...> atitinkantis prigimtį, tuo kūrinys pasieks aukštesnį tobulumo ir išbaigtumo laipsnį <...> „Niekas nereikalauja iš poeto, kad jis tapytų tik moralizuojančias scenas ar apdainuotų vien dorybes.“

„Tapytojas tapo tik tokiam malonumui, kurį randa pačioje tapyboje.“ Jo kūriniai „privalo būti vertinami ir teisiami tiktai paties grožio požiūriu, lygiai kaip visų kitų dailės šakų kūriniai, kurių tikslas yra grožis. Meninė kūryba, kaip nepriklausanti kitoms sritims, pati yra tikslas ir negali būti priemonė kokiems nors kitiems tikslams siekti, jeigu ji nenori nusipelnyti baudmės būti pažeminta <...> Nieko negalima daugiau reikalauti iš dailės, jeigu jos kūrinyje bus išreikštas visų charakterių grožis.“

„Retorika nėra grynas menas, kaip poezija, skulptūra, tapyba ir ki-
ti; ji yra mišri kūryba — kaip architektūra — kur grožis tarnauja nau-
dai.“ „Vaizduojamoje dailėje arba piešinyje ekspresija privalo būti pa-
jungta grožiui, architektūroje — grožis pajungiamas naudai. Kam tada
reikalingas gražus statinys, kuris neatitinka savo paskirties?“

14. *Klasicizmo* rėmus L. Borovskis peržengia ir nepripažįsta jo varž-
tų, tačiau galutinai su juo ryšių nenutraukia. Stengiasi nepripažinti to,
kas jame laikina, ribota ir kraštutiniška, o kaip mokslininkas — teigiamai
įvertina gal ne tiek patį klasicizmą, kiek jo dievinamą antikinio pasaulio
meną.

„Prancūzų akademija suteikė kalbai logišką charakterį, kuris savo
aiškumu nuostabiai pakėlė prozos grožį, bet poezijai tapo ypač žalingas.
Per daug geometriška minčių ir įvaizdžių tvarka surišo laisvai vaizduo-
tei sparnus, sulaukė įkvėpimo skrydį ir pašalino minties įtaką kalbai.
Bualo tapo skonio arbitru. Be vaizduotės ir talento, kurie suteikia min-
tims drąsos, jausmams reikia jėgos ir teisingumo.“ „Gryno išskaičiavimo
sumetimais mes (lenkai) stengiamės dainuoti, pamėgdžiodami svetimus,
<...> taikytis prie prancūziško skonio dėsnių.“

„Kai kūrybos dėsniai per daug griežti, jie siaurina protą, atima šir-
džiai laisvę <...> Šalti protai paprastai priekaištauja kūrėjams, jausmų
pagyvintiems ir aistrų sušildytiems, vadina juos melagiais. Daug yra
vertingų dalykų, kurie gali įžiebtį aistras („tą šventos ugnies kibirkštį“)
tų žmonių, kurie į tai žiūri iš tinkamo taško, o savo sielos galias išlaiko
sveikas ir harmoningas.“ „Kaip žmonija savo raidoje negali grįžti į vai-

kystės laikus, taip Amfiono, Orfėjaus, Homero, Heziodo prikėlimas iš mirusiųjų šiandieninėje jausmų ir minčių sferoje yra neįmanomas, net jų tėviškėse." Protu suvokiant nebylius jų kūrinis, neįmanoma įsijausti į jų kūrėjų emocinius pergyvenimus ir aistras. Pagaliau pats „Homeras nedainavo nei iš knygų, nei pagal nuostatus". Tačiau „antikos genijus, pakilęs viršum Europos", vis dar gajus.

„Žmonės iš prigimties linkę sekti vieni kitus." Kaip vaikus, taip ir suaugusius pavyzdžiai veiksmingiau įtikina, negu dėsniai. „Kai kurie sekimą laiko savotiška prievarta ir baudžiava, manydami, kad jis varžo įgimtą sielos veiklumą, atima mintims savarankiškumą. Taip galvoti tolygu prieštarauti. sekimo ydoms, bet ne pačiam sekimui. Nauda, kurią teikia sekimas, ne tik neslopina įgimtų vertybių,— priešingai, jas pagausina. Senovės Romos griuvėsiai ir garbingos skulptūrų bei paveikslų liekanos, kurios išvengė viduramžiais visuotinio sunaikinimo, atgimus mokslams, grąžino dailei meilę ir pagarbą. Architektūra, skulptūra, tapyba atgijusios išsirutuliojo iš tų brangių liekanų. Tikras grožio jausmas ir antikinio skonio intuityvus suvokimas pagimdė rafaelius ir buonaročius. Jie, sekdami šiomis šventomis liekanomis, tyrė didingus senovės šešėlius ir grįžo, pralobę dailės turtais."

„Sekimas teikia geriausios naudos tada, kai svetimas pavyzdys tampa tik akstinu kilti naujoms mintims, naujiems aprašymams, palyginimams, kurie pagaliau visi yra poeto nuosavybė. Toks sekimas poetui yra jo talento ugdymas. Todėl nubrėžti griežtą ribą tarp kūrybos ir sekimo yra labai sunku arba visai neįmanoma <...> Neabejotina, kad šioje srityje senovės poetai, būtent antikos graikai, pirmauja tarp visų kitų".

15. *Romantizmui* L. Borovskis jautęs ypač daug simpatijų. Ypač jis mėgo Bairo no poeziją. Svajonės, žmonių pergyvenimai—tai tie požeminiai šaltiniai, kurie gaivina kūrybos medį. „Būtų didelė nelaimė, jeigu dailės kūrinuose nebūtų nieko daugiau vaizduojama, tik tai kasdienybė."

L. Borovskis romantizmo ištakų ieškojo ne tiek viduramžiuose, kiek italų renesanso poetų kūryboje, kuri „prabilo gyviausiais romantiškų pergyvenimų balsais, kurioje visur gyvena poezijos tiesa, talento jaunatvė ir išvalgumas, tikros poezijos dvasia <...> joje viešpatavo tautinis skonis".

Antruoju romantinės poezijos šaltiniu jis laikė tautosaką, skatino ją studijuoti ir naudotis ją savo kūryboje. Čia išvelgė nacionalinės dvasios ištakas.

L. Borovskio pasisakymuose nerandame platesnio romantizmo apibūdinimo, tai praktiniame darbe, būtent, savo pedagogine veikla, jis, o ne kas kitas išauklėjo didžiuosius Vilniaus universiteto romantikus, sudariusius lietuviškojo romantizmo mokyklą: Adomą Mickevičių, Julijų Slovackį, Simoną Stanevičių, Simoną Daukantą, S. Valiūną, J. Kraševskį, A. E. Odinecą, J. ir I. Chodzkas bei daugelį kitų. Jo auklėtiniai buvo ir romantikas Valentinas Vankavičius, ir revoliucionierius Jonas Troja-

nauskas, ir mistikas Andrius Taujanskas. A. Mickevičius tik geru žodžiu minėjo savo profesorių Leoną Borovskį.

Tam tikrose romantizmo apraiškose L. Borovskis matė ir demagogijos pavojų, būtent: „neigimas, kad talentui privalomos žinios, kurių galima įsigyti tik per mokslus,— pagyrūniškumas, panieka darbui, neištvermingumas, dažnai slepiamas po tariamo originalumo priedanga“.

16. Tačiau L. Borovskis *nebuvo nei klasikas, nei romantikas*: „Šiandieninis skonis, palyginus jį su antikos, vadinamuoju romantikų arba viduramžių skoniu, yra ne kas kita, kaip šių skonių mišinys. Labiausiai vykęs jis tada, kai poetas nei pernelyg seka antika, nei romantikais, o paklūsta tik savo prigimčiai ir protui, savo pašaukimui. Iš romantinės galvosenos kilo ir nūdienos pasaulėžiūra. Tiktai šioje dirvoje natūraliai auga naujos poezijos žiedas, bet privalo jį prižiūrėti graikiška kultūra — grynoji dailė. Grubus ir vergiškas riterių laikų poezijos sekimas mūsų laikais visuomet yra keistuoliškas ir perdėtas. Lig šiol dar neturime gero skonio dailėje, poezijoje ir iškalboje. Šiandien, atrodo, ryškiausiai viešpatauja eklektiškas skonis.“

17. L. Borovskio estetikos kursą papildžiusi trumpa *vaizduojamosios dailės istorija*, jos pagrindinių stilių ir formų raidos apžvalga, pradedant antikinių tautų kūryba. Šioje apžvalgoje autorius nurodė senovės egiptiečių dailės sustingimą, apeiginį jos pobūdį, kuri lėmusi religija ir faraonų valdžios tironija, aukštai vertino kūrybinius pasiekimus antikos graikų, kurie savo darbams „suteikė švelniausias formas, veiksmingiausio įkvėpimo ir aukščiausio tobulumo“. Jų dailė, tai esąs žaviausias grožio žiedas, jaunatviškai pražydes, skleidžias gyvenimo džiaugsmą. Tų kūrinių subtilus skonis, tikrojo grožio jautimas buvo reikšmingiausi graikų charakterio bruožai. Net ir visas graikų tikėjimas buvo tikra poezija. Pasiekė jie šito dar ir todėl, kad čia viešpatavo „palankiausia valdymo forma, laisvės dvasia, pagarba ir dailės skatinimas“.

Kaip rodo L. Borovskio kurso egzaminų klausimai, jis aiškines ir renesanso dailę bei įvairias jos mokyklas Italijoje, Vokietijoje, Olandijoje ir kituose Europos kraštuose. Plačiau, matyt, sustota ir prie Lenkijos bei Lietuvos dailės apžvalgos.

Leono Borovskio mokinys **Aleksandras Groza** savo disertacijoje⁴ filosofijos magistro laipsniui gauti 1829 metais apžvelgia ir vertina svarbiausias dailės teorijas: Aristotelio poetiką ir retoriką (kuri, beje, „dar nebuvo gero skonio pradžia, kadangi psichologijos mokslo pradmenų dar visai nebuvo“), K. Bato (Batteaux) estetiką, kuri gamtos sekimą padarė pagrindiniu meninės kūrybos dėsniu. Toliau minimi vokiečių estetikos pradininkai — Ch. Volfas, A. G. Baumgartenas, pastarasis estetiką apibūdino kaip meno filosofijos discipliną, o grožį — kaip jausmo tobulybę, suteikdamas tam metafizinio neaiškumo. M. Mendelsonas plėtoja

⁴ Disertacija saugoma Vilniaus istorinio-etnografinio muziejaus archyve.

A. G. Baumgarteno mintį ir ieško grožio emocinio tobulumo subjektyviai idealą suprasdamas, dėl to tokia grožio idealų įvairovė. J. G. Zulceris (Sulzer) nutolsta nuo A. G. Baumgarteno teorijos. J. A. Šlegelis (Schlegel) sugriovė K. Bato teoriją, išryškines skirtumą tarp gamtos grožio ir to grožio gražaus pamėgdžiojimo, sukurdamas naują estetikos teoriją.

I. Kantas atskyrė subjektą nuo objekto, visus estetinius vertinimus suteikdamas tik subjektyviems išgyvenimams. Grožis pagal I. Kantą — tai visuotinas nesuinteresuoto malonumo pripažinimas. I. Kanto pasekėjai, tokie, kaip J. G. Fichtė, F. V. Šelingas, toliau analizavo žmogaus subjektyvių išgyvenimų nepažinumo (agnosticizmo) teorines prielaidas. A. Groza kritikuoja jų apibrėžimų miglotumą, dogmatiškumą, mistiką. Vokiečių estetikos mokyklą jis skirsto į keturias grupes.

Psichologines A. G. Baumgarteno, J. G. Zulcerio ir M. Mendelsono teorijas apibendrina 1803 m. J. A. Eberhardtas. I. Kanto filosofijos principus plėtojo Snelis, Michaelis, Hojzingeris, Bendavidas ir kiti. Opoziciškai šių principų atžvilgiu buvo nusiteikęs I. G. Herderis, stengėsis papildyti I. Kanto estetikos vienpusiškumą. Tarpinę poziciją tarp šių dviejų požiūrių užėmė V. T. Krugas ir J. F. Frisas (Friess). Vertingesnė yra V. T. Krugo estetinio skonio teorija, kurią A. Groza aukštai vertino dėl kritikinės analizės, kraštutinumų vengimo, paprastumo, aiškumo. Grožis pagal V. T. Krugą — tai begalybė, paslėpta baigtiniame pasaulyje. Poeto F. Šilerio estetika antikinę poeziją laiko naiviaja, o savo epochos estetiką — sentimentaliąja, kupina vidinių konfliktų ir prieštaravimų tarp estetinio išgyvenimo objekto (gamtos) ir subjekto (poeto troškimų). Jis (F. Šileris) nėra laisvas nuo I. Kanto metafizikos. Vokiečių estetikos mokykla, anot disertanto, ugdo kūrėjus, individualybes.

Ketvirtai grupei priklauso H. P. Richteris, sukūręs savo estetinę sistemą; jis neretai šokiruoja prieštaravimais bei kontrastais, taip pat ir F. Boutervekas (Bouterweck), kitoks, negu pirmasis, savarankiškas, daugiau logiškas ir sistemingas.

Toliau A. Groza kritikuoja prancūzų mokyklos empirinį materializmą. Anglų estetikoje jis randa aukso vidurį, nuosaikiai sprendžiamas problemas. Tos estetikos atstovai — A. Šeftsberis (Shaftesbury), Dž. Mandevilis (Mandeville), Dž. Adisonas (Addison), R. Stilis (Steele), A. Popė, H. Dž. Bolinbraukas (Bolingbroke), H. Choumas (Home) ir kiti, rėmėsi Aristotelio estetika ir vystė psichologinę estetinių išgyvenimų analizę.